

Кое-что о соколиной охоте у крымских татар можно почерпнуть, интересуясь историей охотничьих собак. Делясь впечатлени-ем об этом, А. Чайковский в 1880-х гг., описывая подобную охоту с использованием ловчих птиц у турок и крымских татар, отмечал: «Если лисица или заяц с поля скроется в чашу, то сокол останавли-вается над тем местом, где укрылась дичь, и таким образом дает охотникам возможность вновь поднять ее» (<http://borzoi...>).

Численность дичи для использования ловчих птиц имеет особое значение. Если ее много, то во время охоты, отличающейся случай-ным характером, можно обходиться вовсе без собак. Например, в недалеком прошлом крымские татары практиковали охоту в наезд-ку, будучи верхами, травя ястребами дичь, вылетающую из-под копыт лошадей (<http://www.hunter...>).

Таким образом, в XVII в. как в России при царе Алексее Михай-ловиче (1629–1676), так и в Крыму, входившем в то время в состав Крымского ханства, соколиная охота была популярной, и это, несо-мненно, заслуживает более пристального внимания историков.

Интернет источники

<http://bakhchisaray.ru.russian-women.net/>

<http://borzoi.org.ua/index.php?itemid=397>

http://commons.wikimedia.org/wiki/Image:Crimean_Falconer_of_King_John_II_Casimir_With_His_Family.jpg

<http://crimean.info/page-id-24.html>

<http://medievalrus.narod.ru/mihailova.htm>

<http://www.cidct.org.ua/ru/publications/Ocherki/38.html>

<http://www.hunter.ru/dogs/articles/podsokolija.htm>

<http://www.kirimtatar.com/Story/Radde/radde6.html>

<http://www.vostlit.narod.ru/Texts/rus8/Celebi3/text6.htm>

СОКОЛОПОДІБНІ ПТАХИ (Falconiformes) СХІДНИХ ОКОЛИЦЬ КРИВОГО РОГУ

І. С. Янчук

Довгинцівський гуманітарно-технічний ліцей, м. Кривий Ріг, Україна

Фауністичні дослідження є традиційними в орнітології, у їх процесі зібрано велику кількість фактичного матеріалу, але це не зменшує їх актуальності через постійні зміни, що відбуваються у складі фаун окремих територій (Губкін та ін., 2007).

Висвітлення стану орнітофауни Криворіжжя взагалі знахо-диться в незадовільному стані. В останніх публікаціях, зокрема сто-совно денних хижих птахів Дніпропетровщини, серед досліджених згадується велика кількість районів Дніпропетровської обл., але дані по Криворізькому р-ну практично відсутні (Вернер, 2007; Сижко, 2007).

Стан фауни соколоподібних на території Криворізького р-ну частково висвітлено у роботі Ю. В. Милобога зі співавторами (2002).

Таким чином, ця робота може пролити світло на стан орнітофа-уни взагалі, і денних хижаків зокрема, на Криворіжжі, принаймні у східній його частині.

Матеріал і методи

Матеріали цієї публікації було зібрано протягом 2000–2008 рр. на території східних ок. м. Кривого Рогу (Дніпропетровська обл.).

Згадана ділянка має площу близько 20 км², де розміщені жит-лові масиви «386 квартал», «Східний-1», «Східний-2», «Схід-ний-3», споруди шахти «Артем № 2», штучне лісонасадження пло-щею близько 4 км² (обхід № 3 Дзержинського л-ва), кілька водойм штучного походження (оз. Солоне площею 0,2 км², оз. Шахтарське площею 0,1 км² та ін.), сільськогосподарські угіддя КСП «Червоні Поди» та «Новопілля», ділянка зрошувального каналу Дніпро — Кривий Ріг завдовжки близько 3 км та 5 полезахисних лісосмуг за-гальною довжиною біля 10 км. Лісосмути переважно дубово-ясе-

неві з домішкою клену платанолістого та робінії. Для підліску характерні карагана кушова, скумпія, бузина чорна, бруслина європейська, клени татарський та ясенелистий. Потужність лісосмуг 6–12 м (4–7 рядів), на північному сході розташована ділянка лісонасаджень 30 x 400 м (1,2 га) (Янчук, 2008).

Ступінь рекреаційного навантаження на означеній території — від повністю змінених людиною ділянок до площ, які знаходяться у стадії відновлення (покинуті сільськогосподарські угіддя тощо). Полезахисні лісосмуги характеризуються переважно II стадією рекреаційної дигресії, обхід № 3 Держинського л-ва — III–IV стадіями (Костюшин, 1997). На лучних ділянках (береги водойм) можна спостерігати відновлення ґрунтів, індикатором якого є збільшення кількості ковили.

Матеріал збирали за допомогою стандартних методів маршрутного та точкового обліку (Бибби и др., 2000). Було закладено 12 постійних маршрутів загальною довжиною 30 км. Маршрути прокладали з урахуванням біотопного різноманіття, довжина окремих маршрутів складала 0,5–5 км.

Під час спостережень використовували 8–20-кратні біноклі.

Результати і обговорення

За час спостережень на території східних ок. Кривого Рогу було виявлено 18 видів птахів (з родини Яструбових (Accipitridae) — 13 видів, родини Соколових (Falconidae) — 5 видів) (табл.).

На дослідженій території гніздиться 4 види денних хижих птахів: лунь очеретяний (*Circus aeruginosus* (L.)), яструб великий (*Accipiter gentilis* (L.)), підсоколик великий (*Falco subbuteo* L.) та боривітер звичайний (*F. tinnunculus* L.).

Лунь очеретяний (*Circus aeruginosus* (L.)). Найбільше екологічно пластичний серед лунів. На гніздуванні трапляється не щороку, але за наявності відповідних умов (заболоченості) гніздування постійно поновлюється. У роки з прийнятними для гніздування умовами луні мають достатню кормову базу: на заболочених ділянках гніздяться лиски (*Fulica atra* L.), водяні курочки (*Gallinula chloropus* (L.)), кулики-довгоноги (*Himantopus himantopus* (L.)), коловодники звичайні (*Tringa totanus* (L.)), баранці звичайні (*Gallinago gallinago* (L.)), а також трапляється велика кількість літучих куликів.

Соколоподібні птахи східних ок. Кривого Рогу

Таблиця

Таксон	Характер перебування виду	Статус у Дніпропетровській обл. (за: Булахов, Губкин, 1996)*
Accipitridae		
<i>Pernis apivorus</i> (L.)	пролітний	III
<i>Milvus migrans</i> (Boddaert)	пролітний	VI
<i>Circus cyaneus</i> (L.)	пролітний, зимуючий	I
<i>C. macrourus</i> (Gm.)	пролітний	I
<i>C. pygargus</i> (L.)	пролітний	I
<i>C. aeruginosus</i> (L.)	гніздовий, перелітний	VI
<i>Accipiter gentilis</i> (L.)	гніздовий, осілий	VI
<i>A. nisus</i> (L.)	зимуючий	VI
<i>Buteo lagopus</i> (Pottopp.)	пролітний, зимуючий	VI
<i>B. rufinus</i> (Cretzschm.)	залітний	IV
<i>B. buteo</i> (L.)	пролітний	VI
<i>Aquila chrysaetos</i> (L.)	пролітний	I
<i>Haliaeetus albicilla</i> (L.)	зимуючий	I
Falconidae		
<i>Falco cherrug</i> J.E. Gray	пролітний	II
<i>F. subbuteo</i> L.	гніздовий, перелітний	I
<i>F. columbarius</i> L.	пролітний, зимуючий	III
<i>F. vespertinus</i> L.	пролітний	II
<i>F. tinnunculus</i> L.	гніздовий, перелітний, зимуючий	III

Примітка. * — статус виду: I — зникаючий, II — вразливий, III — рідкісний, IV — невизначений, V — відновлений, VI — звичайний.

Луні успішно виводить пташенят, ставлячи на крила 3 (2005 р.) або 4 (2006 р.) пташенят. В інші роки регулярно трапляються дорослі птахи в гніздовий період, а також пролітні особини.

Навесні перші луні з'являються переважно у II декаді березня: 22.03.2000, 17.03.2001, 26.03.2002, 13.04.2003, 9.03.2004, 12.03.2005, 24.03.2006, 3.03.2007, 10.03.2008. Останні осінні мігранти зареєстровані 23.10.2004.

Яструб великий (*Accipiter gentilis* (L.)). Вірогідно, гніздовий вид. Щороку спостерігають дорослих птахів та зльотків. Взимку часто

трапляється в районі оз. Солоного. Самку яструба великого зареєстровано 17.12.2007 на даху під'їзду будинку № 11 по вул. Котляревського.

Підсоколик великий (*Falco subbuteo* L.). Вказаний як рідкісний гніздовий вид у великих лісових масивах Дніпропетровської обл. (Сижко, 2007). За нашими спостереженнями, 1 пара птахів гніздилася на території приміського штучного лісонасадження на опорі ЛЕП протягом 5–6 років, ділячи гніздо з круками (*Corvus corax* L.). Круки виводили пташенят у період з лютого по кінець квітня — початок травня, а після вильоту пташенят круки гніздо займали підсоколики великі. Згадка саме про цю пару птахів є у роботі інших дослідників (Милобог та ін., 2002). Гніздування було успішним: в 2005 р. птахи поставили на крила 5 пташенят. З 2007 р. підсоколики на території лісонасадження не гніздяться, більш за все через фактор непокою з боку людини. Хоча і в 2007, і в 2008 рр. вони з'являлися 26 квітня біля гнізда, але не загніздилися. У гніздові періоди двох останніх років спостерігали дорослих птахів, а 5.08.2008 поблизу Центрального кладовища виявлено молодого підсоколика, але гнізда не знайдено.

Весняний проліт починається найраніше в середині квітня — 13.04.2008, найпізніша дага — 6.05.2004. Під час весняного прольоту іноді трапляється невеликими зграями, наприклад 21.04.2003 над оз. Солоним зареєстровано групу підсоколиків кількістю 6 ос. (Янчук, 2007). Восени затримується до жовтня (останнє спостереження — 10.10.2002).

Боривітер звичайний (*Falco tinnunculus* L.). Домінуючий вид. На шахтних спорудах «Артем № 2» гніздиться 1–2 пари птахів і в полязахисних лісосмугах така сама кількість. Гніздяться успішно — щороку ставлять на крила 3–4 пташенят.

У 2002 р. було знайдено гніздо боривітра на шостому поверсі недобудованого багатопверхового будинку у мікрорайоні «Східний–3». У кладці було 5 яєць, з яких успішно вилупилися пташенята. Подальшу долю виводка прослідкувати не вдалося, але у липні — серпні 2002 р. на пустирі та луках біля оз. Солоного трималося 5 боривітрів, з них 2 дорослих. Найвірогідніше, що 3 пташенят успішно вилетіли саме із згаданого гнізда. Навесні перших боривітрів зареєстровано у березні — 7.03.2003, останнє осіннє

спостереження — 2.11.2005. Взимку 2006–2007 та 2007–2008 рр. біля оз. Солоного спостерігали зимуючих птахів.

Решта 14 видів соколоподібних — сезонні мігранти, зимуючі або залітні птахи в районі досліджень.

Осоїд (*Pernis apivorus* L.). Рідкісний сезонний мігрант, зареєстрований переважно під час осіннього прольоту.

Шуліка чорний (*Milvus migrans* (Boddaert)). Сезонний мігрант. Так, 18.08.2004 молодого птаха спостерігали над оз. Солоним, його переслідували крячки річкові (*Sterna hirundo* L.).

Лунь польовий (*Circus cyaneus* L.). Пролітний, зимуючий. Щороку 1–3 ос. трапляються біля оз. Солоного. У 2006 р. з 1 січня до 20-х чисел лютого 3 птаха (2 самці та самка) трималися на луках біля озера; 23.03.2006 було знайдено самця, вбитого з пневматичної рушниці.

Лунь степовий (*Circus macrourus* (Gm.)). Єдине спостереження виду сталося 11.04.2006: самець пролітав над затопленою ділянкою озимини в районі залізнич. платформи 93 кілометр.

Лунь лучний (*Circus pygargus* L.). Рідкісний пролітний вид, зареєстрований переважно на осінньому прольоті. Остання осіння реєстрація — жовтень 2005 р. (Янчук, 2006).

Яструб малий (*Accipiter nisus* L.). Звичайний, пролітний, зимуючий, на гніздуванні не виявлено. Трапляється в біоценозах усіх типів, в тому числі й у житлових кварталах.

Зимняк (*Buteo lagopus* (Pontopp.)). Звичайний пролітний, зимуючий вид.

Канюк степовий (*Buteo rufinus* (Cretzschm.)). Рідкісний. Єдина реєстрація — на дорослого птаха нагнали 12.06.2006. Характер перебування не з'ясовано.

Канюк звичайний (*Buteo buteo* L.). Звичайний сезонний мігрант. Трапляються як поодинокі особини, так і зграї до 28 ос. Раніше гніздився у прилеглих до території дослідження лісонасадженнях. Остання невдала спроба гніздування була у 2001 р. Однією з причин, через які канюк перестав гніздитися, найімовірніше, є зникнення ховрахів. Ще до середини 1990-х рр. на луках біля оз. Солоного налічували більше десятка жилих нир цих гризунів.

Беркут (*Aquila chrysaetos* L.). Було єдине спостереження виду — 30.03.2005 над підтопленою ділянкою озимини в районі

залізнич. станції Новоблочна Придніпровської залізниці пролітав 1 птах на висоті 10–15 м. (Янчук, 2006).

Орлан-білохвіст (*Haliaeetus albicilla* (L.)). Рідкісний, зимуючий. По одній особині спостерігали 26.01.2006 біля оз. Солоного (Янчук, 2006) і 17.12.2007 в житловому масиві «386 квартал» (в обох випадках пролітні особини), а 21.01.2008 дорослий та молодий птахи поїдали на полі ріллі труп якоїсь дрібної тварини.

Балабан (*Falco cherrug* J.E. Gray). Рідкісний вид, трапляється переважно під час сезонних міграцій (жовтень 2003 р., березень 2004 р.). Єдина реєстрація у гніздовий період — 18.05.2006 птах полював біля колонії граків (*Corvus frugilegus* L.) на опорах ЛЕП (Янчук, 2006). У 2007–2008 рр. балабана зареєстровано не було.

Кібчик (*Falco vespertinus* L.). Рідкісний вид, який трапляється переважно під час весняного прольоту, починаючи з III декади квітня. Востаннє зареєстрований 21.04.2003. На стовпах електропередачі в районі залізнич. станції Новоблочна було виявлено 3 самців, а через деякий час 1 самку.

Підсоколик малий (*Falco columbarius* L.). Нечисленний пролітний та зимуючий вид. Виявлено в різних біотопах: біля оз. Солоного, відстійника поблизу с. Красного, лісосмуги вздовж каналу Дніпро — Кривий Ріг. Також його спостерігали 13.03.2003 над спортмайданчиком ЗОСШ № 87 під час вдалого полювання на горобця.

Висновки

Таким чином, орнітофауна денних хижих птахів східних ок. Кривого Рогу включає 18 видів двох родин — Яструбових (13 видів) та Соколових (5 видів). Гніздовими є 4 види — лунь очеретяний, яструб великий, підсоколик великий та боривітер звичайний. Під час сезонних міграцій та на зимівлі трапляються ще 13 видів: осоїд, шуліка чорний, лунь польовий, лунь степовий, лунь лучний, яструб малий, зимняк, канюк звичайний, беркут, орлан-білохвіст, балабан, підсоколик малий, кібчик. Канюка степового доцільно віднести до випадково залітних видів у гніздовий сезон, тому що за згаданий час була лише одна реєстрація, до того ж у період, що не співпадає з часом сезонних міграцій.

Загалом чисельність денних хижих птахів на території східних ок. Кривого Рогу можна вважати стабільно низькою. Головними чинниками, які впливають на їхню чисельність, є недостатня кормова база для таких великих птахів, як канюк звичайний або шуліка чорний, відсутність відповідних гніздових біотопів для луня очеретяного і непокоєння з боку людини. Якщо боривітер звичайний у змозі частково синантропізуватися, то для підсоколика великого саме чинник непокою виявився вирішально негативним.

Література

- Бибби К., Джонс М., Марсен С. Методы полевых экспедиционных исследований. Исследования и учеты птиц. — М.: Союз охраны птиц России, 2000. — 186 с.
- Булахов В. Л., Губкин А. А. Современное состояние орнитофауны Днепропетровской области. // Праці Укр. орнітолог. т-ва. — К., 1996. — Т. 1. — С. 3–18.
- Вернер В. В. Фауна денних хижих птахів Дніпропетровської області // Птахи степового Придніпров'я: минуле, сучасне, майбутнє. — Дніпропетровськ, 2007. — С. 146–154.
- Губкін А. А., Пономаренко О. Л., Компанієць А. Г. Характеристика фауни птахів заказника «Волошанська дача» // Птахи степового Придніпров'я: минуле, сучасне, майбутнє. — Дніпропетровськ, 2007. — С. 99–108.
- Костюшин В. А. Воздействие рекреации на живую природу — К.: Нац. еколог. центр України, 1997. — 42 с.
- Милобог Ю. В., Ветров В. В., Стригунов В. И. Современное состояние хищных птиц бассейна реки Ингулец // Бранта: Сб. науч. тр. Азово-Черномор. орнітолог. станції. — 2002. — Вып. 5. — С. 14–24.
- Сижко В. В. Головні зміни в орнітофауні Дніпропетровської області протягом останніх 115 років // Птахи степового Придніпров'я: минуле, сучасне, майбутнє. — Дніпропетровськ, 2007. — С. 74–98.
- Янчук І. С. Рідкісні птахи східних околиць Кривого Рогу // Авіфауна України. — 2006. — Вип. 3. — С. 50–52.
- Янчук І. С. Орнітофауна байраку оз. Солоного // Птахи степового Придніпров'я: минуле, сучасне, майбутнє. — Дніпропетровськ, 2007. — С. 117–125.
- Янчук І. С. Птахи агроценозів східного Криворіжжя // Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Серія: Біологія. — 2008. — Вип. 23. — С. 157–160.

Birds of prey (Falconiformes) of eastern outskirts of Kryvyi Rih. Yanchuk I.S. — Results of birds of prey study in eastern outskirts of Kryvyi Pih held in 2000–2008 is presented. Species composition and status of birds of prey have been characterized. Total of 18 species, of which 4 are breeding were recorded.